

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ГОДИНА XIII

Јул-Децембар

Бр. 3-4

НАРОДНОПРАВНИ ОБИЧАЈИ О НАТАПАЊУ ЗЕМАЉА УЗ РЕКУ ТРЕБИШЊИЦУ И ЊЕНЕ ПРИТОКЕ

Назив. — Народ у Требињу употребљава за ову радњу назив натапање а не наводњавање како је то иначе уобичајено у извесним нашим крајевима па и у стручној књижевности и законодавству⁽¹⁾. Стога је и овде употребљен назив натапање уместо наводњавање. Изгледа да у овом случају назив натапање боље одговара са језичке стране него назив наводњавање. У народу се каже да киша натапа а не наводњава земљу. Уосталом, *Боггишић* у своме *Ријечнику* наводи реч „натапати“ а не наводи реч „наводњавати“. У његово време вероватно да се ова последња реч није ни употребљавала. *Боггишић* у Општем имовинском законнику за Црну Гору употребљава за ову радњу „натапање“ (чл. 122 — 135). Сретен Вукосављевић у својој расправи, *Сеоске уредбе о водама*, употребљава и једну другу реч *шар* је и једна и друга у новије време добила право грађанства у нашем закону.

Историјат. — У народу ових крајева постоји предање да се земљиште уз реку Требишњицу и њене притоке натапало од давнина, да се то чинило чак за време владавине Римљана и Византинаца. Народ и дан данас за многе старе јазове на Требишњици тврди да су их некад давно Грци подигли и назива их грчким јазовима. Једно је свакако тачно да се ту натапање обављало од старина и да су се давно уобличила правила о томе у народним правним обичајима. Правни обичаји о томе постојали су још пре турског освајања овог краја.

Турска је признавала широку примену обичајног права (адет) посвуда па и у нашим крајевима. То се види из посебних и општих турских закона где је дошло до изражаја основно начело да обичај има моћ закона. И у законима који су важили за поједине наше крајеве помињу се често народноправни обичаји (адети), као рударски (саски) обичаји, занатско-трговачки (еснафски) обичаји, сточарски (влашки) обичаји, верски (милетски) обичаји. Поред тога има помена и о правним обичајима који се односе на натапање и употребу воде (*хаки ширб*, *хаки шефе*). На основу законских и других правних споменика може се закључити да су се питања о натапању могла расправљати по месним обичајима и од стране изабраних судова. То старо правно правило унето је и у турско законодавство XIX века. Заиста у Турском земљишном законнику из 1858, чл. 124 и 123, стоји да се поштовати обичаји и уређаји о натапању који постоје од давнина.

(1) Основни закон о водама од 15 марта 1965, чл. 9 и чл. 89 употребљава реч „наводњавање“.

Тако су, дакле, могли и наши правни обичаји о натапању да остану на снази за време турске владавине.

У обичајном праву разних наших крајева постојале су сличности и разлике. Обичајно право сваког краја развијало се самостално под стицањем посебних привредних и других друштвених услова. То је лепо изражено и у овој народној изреци „колико вилајета толико и адета”, Извесне разлике постоје такође и у правним обичајима о натапању и употреби воде од једног до другог нашег краја. Извесне разлике чак постоје и у правним обичајима о натапању у области Требиња.

Правни обичаји о натапању и употреби воде остали су у важности у области Требиња за цело време турске владавине. Ти су обичаји остали у важности и за време аустро-угарске управе, за време старе Југославије, па све до дана данашњег. У њима се очувао извесни континуитет и постојала могућност да се они прилагоде новонасталим приликама и условима. У прилог тога говоре поред осталог разни називи који су везани за натапање земљишта. Ту су се очувала три језична слоја: латински, српски и турски. Има неколико назива који вуку порекло из латинског, као *мргињ* (камен међаш и уска узица земљишта која раздваја два суседна земљишта), *арија* (ваздух, клима), *хора* (погодно време за сетву и натапање), *канал*, *ронда* (обређај или ред натапања). Наши су називи: *натапање*, *коло*, *застава*, *ред*, *обређај*, *чело*, а преко турског су ушли називи: *сахат воде*, *тавуз* (канал), *хисе* (део), *хиседар* (деоничар), *олук* (жљеб).

Правна природа — Само у три законика који су важили у старој Југославији има прописа који се односе на натапање земљишта. То су турски законици: Земљишни законик из 1858 и Мецела, Грађански законик из 1869—76, оба у примени у Босни и Херцеговини, и Општи имовински законик у примени у Црној Гори. Начела наведених законика и данас се примењују у извесној мери у тим републикама.

Законописцима наведених турских законика послужило је шеријатско право као главни извор. Прописи шеријатског права о натапању земаља уобличили су се у прва два века ислама, у VII и VIII веку. Настали су и развијали се на богатој баштини, а то је: обичајно право Арабије, нарочито јужне Арабије, где је био развијен систем натапања и помиње се већ у X веку пре наше ере, обичајно право Сирије и Палестине, где су се поред римско-византијског права одржали стари обичаји асирски и јеврејски, обичајно право Ирака где су се одржали древни обичаји Вавилона, Египат, у чијим се правним споменицима говори о натапању на више од две хиљаде година пре наше ере.

У шеријатском праву усвојено је начело да је право натапања посебно право које није строго везано за земљу. Водом за натапање може се располагати (продати, поклонити, у закуп дати) као и са другим својинским правима. То је схватање нашло донекле места и у чл. 216 Мецеле где се вели да се вода може продати заједно са направама кроз које тече.

У Општем имовинском законуку за Црну Гору заступљено је, међутим, другачије начело. Право натапања схваћено је као акцесорно право чија је судбина везана за одређено земљиште. Оно се може отуђити одвојено од земљишта коме служи него заједно са тим земљиштем.

По правним обичајима на снази у Требињу вода за натапање у начелу није строго везана за одређено земљиште. Сваки деоничар може отуђити онај део свога права на воду који му претиче по натапању његова земљишта. Дакле, не може се отуђити сва него само „претек воде“. Народ у овом крају вели да је вода у реци „свачија“ али она постаје „нечија“ чим се колом или на други начин избаци из речног корита. Власници кола или неке друге направе постају тада и сувласници тако извађене воде и могу њоме располагати, употребити је на првом месту за натапање свога земљишта, а претек воде могу продати, поклонити и у закуп дати.

И у српском средњовековном праву било је усвојено начело да је вода за натапање посебно својинско право којим се могло располагати. То се види из хрисовуље манастира Св. Ђорђа у Скопљу из 1300 године где се признаје манастиру право „водоваштине“, право да уз накнаду уступа сељацима воду за натапање са манастирског јаза.

Заснивање права на натапање. — Натапање се у Требињу обавља са разних извора и из реке Требишњице и њених притока. Техника натапања са извора је једноставна. Ту не постоје нарочите направе скопчане са великим трошковима. Са извора се одводним каналима (хавузима) своди вода на подножно земљиште. Право натапања са извора признаје се у првом реду ономе на чијем земљишту вода извире, па онда онима кроз чије земљиште вода протиче. Применом овог правила долази редовно до тога да вода са извора припада члановима истог братства. Но, ствар у животу често пута добија другачији изглед, признавањем могућности да се може отуђити претек воде, тј. да сваки онај који има удео у води може отуђити онај део воде који му претиче по натапању његова земљишта. Такви случајеви нису ретка појава. Тако долази до учествовања небратственика у праву натапања са извора којим су се у почетку служили само братственици. Такве измене наступају и наслеђивањем земљишта, па у вези са тим и воде којом се оно натапа.

Право натапања из реке стиче се на другачији начин него са извора. Натапање из реке скопчано је са тешкоћама и трошковима. Примењују се два начина: 1. навртањим воде са јаза, 2. издизањем воде изнад речног корита помоћу посебних направа под називом „коло“.

Први начин може се применити само на местима где је речно корито плитко. Ту се направи јаз одакле се наврће вода „јажама“, главним каналима, а одатле се разводи хавузима (разводним каналима) по земљишту.

Други начин се примењује на местима где је речно корито дубоко. И на таквом месту треба направити јаз (брана). Ту се при обали реке подигне кула од камена или дрвених греда на коју се ставља вретено са колом од дрвене грађе. Вода са јаза протиче испод кола и покреће га ударајући у колска пераја. У колу су направљене кутије које захватају речну воду и искрећу је у корито, а одатле се вода олуцима и каналима одводи на земљиште. Количина воде коју коло може избацили зависи од његове величине и брзине којом се обрће или окреће. Народ каже да јако коло може избацили толико воде да се са њом може натопити за један сат дунум земље (1000 м²).

Јаз и коло могу се подићи само по дозволи надлежне власти. За време турске владавине дозволу су издавали управни органи среза (казе). Дозвола се могла издати кад се утврди да су испуњени одређени услови: да молиоци траже подизање јаза искључиво за натапање својих земаља које се налазе уз обалу реке, да се подизањем водостаја неће нанети штета власницима прибрежних земљишта појавом подземних вода (подасавање), нити пак штета деоничарима раније подигнутих јазова и кола и редовницима раније подигнутих млина. Ту се пазило да се подизањем водостаја не доведу у „поступ“ кола и млини који се узводно налазе, као и да смањењем воде не би наступио застој на колима која се низводно налазе.

Молиоци су могли подићи јаз и коло на одређеном месту. Они су били дужни пазити да јаз не прекорачи одређену висину и да га направе од рушљивог материјала како не би о јесени набујале и надошле воде поткопале прибрежна земљишта и нанеле велику штету њиховим власницима.

Слично се поступало и за време аустро-угарске управе и старе Југославије. Тога се придржавала и пракса у новој Југославији.

Подизање кола и јаза. — Јаз, коло, одводне и разводне канале (хавузе) није лако подићи. То изискује доста велике трошкове и рад. Подизање јаза и кола стајало је у старој Југославији око 150.000 динара. Тешко је замислити да појединац сам сноси толике трошкове поред рада који треба уложити. Стога се томе послу приступало заједнички и удружено. Обично братственици или власници чије се земљиште налази у истом комплексу подижу јаз и коло заједничким средствима и удруженим радом. Међу њима се на тај начин ствара нека врста заједнице, удруге која повлачи низ права и обавеза.

Учеснике у таквој удрузи народ назива разним именима: дионик, удионик, дионичар, удионичар, хиседар (турска реч). Овде ћемо редовно употребљавати нашу реч деоничар јер се она најчешће чује у народу овога краја.

Сваком деоничару се признаје право да се за одређено време служи водом са кола на начин уговором одређен или обичајем утврђен. Сваки деоничар опет дужан је испуњавати следеће обавезе: 1. да сноси трошкове изградње и трошкове одржавања направа сразмерно своме делу, 2. да се придржава реда натапања, 3. да накнади штету коју би својим неправилним радом другима причинио.

Утврђивање делова, реда и обређаја — Приликом подизања јаза и кола деоничари обично утврде три ствари: 1. удео сваког од њих, 2. којим ће се редом натапање обављати, и 3. обређај натапања.

Делови у праву натапања нису једнаки. Величина дела зависи од уложених трошкова, уложеног рада и површине земљишта које ће се натапати. Делови се утврђују споразумом у време подизања јаза и кола. Величина дела одређује се трајањем времена. Зато служе као мере: сат, чело и дан. Основна мера је сат а употребљава се као мера и „чело“ (12 сати) и „дан“ (24 сата).

Врло је важна ствар утврдити ред натапања, тј. којим ће редом деоничари узимати воду да натапају своју земљу. Да не би долазило до неспоразума и сукоба, то се питање утврђује уговором. Уколико та ствар није одређена уговором, онда се поступа онако како је то уобичајено у томе крају. По обичају на ред долазе прво они чије је земљиште ближе колу, па затим они чије је земљиште даље. Но и од тога се може одступити на основу споразума деоничара.

Деоничари споразумом одређују и обређаје натапања. Обређај је време потребно да сви деоничари натопа по једном своје земљиште. Трајање обређаја зависи од неколико чиниоца: 1. од површине земљишта свих деоничара, 2. од јачине воде коју коло избаци, 3. од порозности земљишта и 4. од потребе за поновним натапањем.

Уобичајено је да обређај износи од 6 до 9 дана. Значи, да се сваки деоничар поновно добити воду 6, 7, 8 или 9 дан. Натапање се обично обавља и ноћу и дању. Изузетно, има кола где се то чини само дању јер има довољно воде да у једном обређају сви деоничари могу натопити своје земљиште дању. На колима где се натапање обавља и дању и ноћу јавља се једна незгода. Наиме, неминовно би се догађало да један деоничар добије воду увек дању а други ноћу. Да би се ова незгода отклонила уводи се „преступно чело“. Тако на колу где обређај износи 6 дана или 12 чела увођењем преступног чела обређај износи 13 чела. Значи да ће деоничар који је добио у првом обређају воду у 6 сати ујутро, добити други пут воду у 6 сати после подне. Воду преступног чела деле деоничари споразумно.

Сезона натапања. — Натапање почиње почетком јуна а завршава се крајем септембра. Траје обично 4 месеца. За време кишних година сезона траје кратко. Дакле, њена дужина зависи од временских прилика. Пре него отпочне натапање потребно је обавити оправке и чишћење јаза, кула, кола, олука, канала. Сваки деоничар у овим пословима учествује сразмерно према уделу у води. Уколико не испуни своје обавезе, дужан је накнадити трошкове који отпадају на његов део.

За чишћење „јаже“, главног канала постоји посебно правило. Деоничари су дужни заједнички очистити и оправити онај део главног канала који пролази кроз општинско земљиште (мера) а свако је посебно дужан очистити онај део који пролази кроз његово земљиште или изнад његова земљишта. Чишћење и оправљање обично почиње са врха канала па до његова дна, тј. од јаза и кола па до земљишта најудаљенијег деоничара. Онај који не би учествовао у чишћењу и оправкама дужан је другима надокнадити трошкове са тим скопчане.

Пошто се изврше оправке и чишћења вода се узима на ред. Најпре се одреди једно или два чела да се натопа канали (хавузи) и оне врсте поврћа које услед суше не могу чекати, како народ каже да се натопи оно што је „прешно“.

Натапање земљишта обавља се на два начина плављењем и плу-скањем. Прављењем се натапа земљиште засејано кукурузом и засађено разним поврћем. Међутим, земљиште засејано луком за расад (арпаџик) натапа се плускањем (лопатањем) из канала којим се разводи вода. Ова

врста лука не сме се натапати плављењем јер би га тако вода могла поткопати и подлопати.

Утврђене удела, ред и обређај натапања не сме нико сомовољно кршити и кварити. Ко би то учинио излаже се осуди јавног мњења и дужан је накнадити штету која одатле настане. Због кварења утврђеног реда долази често до свађа и туче. Да би се то избегло обично се сваке године одреде људи који ће пазити на одржавање реда (водари) и одбор који ће расправљати спорове. Међутим, понекад ти одбори не могу ствар да среде, па се странке обраћају суду који спорове решава водећи рачуна о уговору деоничара и месним обичајима.

Губитак и отуђење права на натапање. — Деоничар губи своје право на воду када отуђи цело земљиште заједно са водом која му припада. У случају продаје једног дела земљишта деоничару се смањује сразмерно и удео у води. Међутим, догађа се случај да неко уговором пренесе приликом делимичне продаје свога земљишта мањи или већи део него би сразмерно на то отпадало. Има опет случајева кад неко прода део земљишта без воде и део воде без земљишта, и то се према устаљеним обичајима сматра дозвољеним. Има доста примера где један деоничар продаје по неколико „сахата“ од дела воде који му припада. То може продати неком од садеоничара а може чак неком који до тада није био деоничар. Цена једном сату воде доста је висока. У старој Југославији за „сахат воде“ плаћало се обично по 1.000 динара. Некад се плаћало мање а некад и више, све је зависило од јачине воде и потребе за натапањем. Било је примера да се плаћало и по 3.000 динара за „сахат воде“. О продаји или поклону воде обично се сачињава уговор код суда.

Поводом продаје воде поставља се питање да ли деоничари имају право прече куповине на воду која је продана страном лицу. Стоји се на становишту да се може право прече куповине истицати само онда кад се отуђује вода заједно са земљиштем. Онај који има право прече куповине на продатом земљиштву има то право и на воду за његово натапање.

Предности у служењу водом. — Током времена искрсавала су врло интересантна питања о предности у служењу водом. Поставило се питање да ли ужива предност појење стоке пред натапањем, и натапање пред мељавом.

Први случај решен је народним обичајима давно. Ту важи начело да је напајање стоке прече од натапања. Тај се проблем јавља за време сушних лета. Тада вода у Требишњици омали, опадне и може да дође једва до села Мостаћа. Стока па и људство у доњему току остане без воде. У таквој прилици настаје потреба да се јазови у горњем току провале да би вода могла доспети што даље у доње корито. За извесно време натапање се обуставља јер, вели се, да су пречи људи и стока од поврћа и жита. И власти су у више махова интервенисале и издавале наредбе о проваљивању јазова. Чак су власти издавале наредбе о проваљивању јазова да би се спасила од помора риба која у вировима у доњем кориту реке заостане.

Други случај изазивао је исто тако тешкоће у прошлости. Редовници раније подигнутих млина (воденица) стајали су на становишту да млину

треба признати првенство по времену настанка. Ипак и овде превладао је обичај да треба признати предност натапању уколико се редовници извесног млина не споразуме друкчије са деоничарима у јазу и колу. Таквих споразума је било. Редовници старог млина под Главицом у Жупи споразумели су се негде половином XIX века да за време лета они међу само ноћу и то претеком воде а да се натапање обавља дању, а по потреби и ноћу. Ту је дошла до изражаја мисао да је за народ корисније и прече натапање него мељава.

Спорови о натапању. — О употреби воде јављали су се сукоби и разни спорови. Није ни чудо јер у овом сушном и кршевитом крају земља без воде мало вреди. За време сушних љета, што уосталом није ретка појава, посушне земље сасвим подбаце, док подводне земље увек дају добре приносе. Требињско поље у време лета изгледа као зелена оаза укљештена међу сурим и голим брдима. Ту се земља заправо не одмара. Захваљујући благој клими и натапању, скидају се годишње по две па и три жетве узастопно. Томе погодује и чињеница да се пољопривредни производи могу лако и добро продати у Дубровнику и другим пијацама у приморју. Овде може пристојно да се издржава породица од неколико чланова са три дунума подводног земљишта (3.000 м²).

Ту се земља и вода високо цене, па и најмањи поремећај у овим односима неминовно доводи до сукоба. Готово сваке године избије по који сукоб и туча око воде и реда натапања. Рађају се због воде и бројни судски спорови чије решење због упорности странака траје по десетине година. Ствар се обично гони до крајњег степена. Решавање неких давно насталих спорова остали су дубоко усађени у народно сећање и предање. Тако се и данас прича о спору који се почетком XIX века водио о спровођењу канала преко земљишта „Кадина лука“ у селу Аранђелову, без пристанка власника. Спор је коначно решен у Цариграду да се не може провести канал кроз туђе земљиште без пристанка његовог власника, ако постоји могућност да се то учини заобилазним путем. Прича се и о спору који се односи на висину водостаја на јазу у Ушћу. Прибрежни власници жалили су се да им подземне воде (подасавање) услед водостаја наносе велику штету. Спор је решен у другој половини XIX века тако што се тачно утврдило докле се сме подизати водостај. На једној стени више јаза издубљена је тада мала каменица која означава докле се водостај може подићи.

Много се прича и о разним споровима између наполичара и кметова, са једне стране, и власника земљишта, са друге стране, који су настали спровођењем аграрне реформе у старој Југосливији а поводом наде за воду са јаза и кола.

Тада је постављено начело да земља припада ономе који је обрађује. То је начело спроведено у Претходним одредбама за припрему аграрне реформе од 25 фебруара 1919 и Уредби о поступку са беглукчим земљама у Босни и Херцеговини од 20 маја 1921. У прописима о спровођењу аграрне реформе спомиње се земља а не спомиње вода. На основу тога многи власници стали су на становиште да је законом наполичарима и кметовима додељена само земља за коју ће држава платити накнаду.

Међутим, вода тиме није обухваћена ни плаћена, па би према томе кметови и наполичари били дужни власнику одузетог земљишта платити накнаду за воду и направе којима се она избацује из речног корита. Овакве спорове нису могле расправљати аграрне комисије при управним органима, које су иначе биле надлежне да решавају питања о аграрној реформи у Босни и Херцеговини. Странке су се обраћале суду и ту је било тешкоћа. Суд у Мостару, на пример, у спору једног власника и његових наполичара решио је 1934 ствар тако да они наполичари којима је главно занимање земљорадња нису дужни власнику кола дати накнаду за воду али они којима то није главно занимање дужни су то учинити. Тако је један занатлија био дужан, према наведеној одлуци суда, да плати за део воде који отпада на добијено земљиште 8.000 дин.

Спорови о накнади за воду рађали су се и приликом експропријације земљишта. У таквој прилици од давнина усвојено је правило да треба посебно платити накнаду за земљиште а посебно за воду. Тако се и данас поступа.

Поред тога о употреби воде настајали су спорови који се односе на: 1. подизање јаза и кола, 2. величину дела и обређаја, 3. отуђење дела воде за натапање, 4. подизање направа на туђем земљишту, 5. накнаду трошкова и штете, 6. питање предности натапања и мељаве.

Неке од тих спорова решавали су органи управе, као спорове о подизању јаза и кола, а судови оне о накнади штете, трошкова, величини удела, провођењу канала преко туђег земљишта:

Често се странке обраћају изабраним судовима да им расправе овакве спорове и повињавају се одлуци коју они донесу.

При решавању спорова било пред управним органима, било пред редовним и изабраним судовима водило се увек рачуна о месним правним обичајима, о ономе што је од давнина устаљено и уобичајено.

Мртво коло. — Народ се служи и „мртвим колима“ да би натопио што више земљишта. Тако се називају она кола која не покреће речна вода него људска снага. Покретање таквих кола врши се „табанањем“. Један човек креће се по перајима кола као по покретним степеницама и тако га покреће. Од брзине његова кретања зависи брзина обртаја а с тим у вези и количина воде коју оно избаца. Таква су кола мала, пречник им износи око 2 метра. Обично се постављају на главном каналу или јази. да би се тако могло натопити и оно земљиште које због његове стрмине не може да дохвати, докучи вода са главног „живог кола“ које се у реци налази. Дакле, такво коло праве они деоничари чије се земљиште не може у целости да натопи са „живог кола“. Некад то чини један од њих а некад то чини више њих заједно. Правило је да деоничар тако може црпсти воду из канала за време свога а не за време туђег реда. Од тог се правила може одступити само са пристанком деоничара који дозволи да се то може обављати за време његова реда. Мртвим колом може се на сат натопити по стотинак квадратних метара.

Подизање порушеног кола. — Требишњица је ђудљива и плаховита река. Под јесен кад падну обилне кише она надође брзо и изненадно и руши и носи све што јој се на путу нађе. Тада се дешавају случајеви да

вода однесе по које коло које се на време не склони и не обезбеди. То се обично дешава са оним колима која су постављена на дрвеним кулама. Кола која се налазе на каменим кулама ту остају преко целе године. Под јесен се затвори застава на кули и тако спречава да вода испод њих пролази. Међутим, набујале воде понекад оштете и поломе и она кола која се на каменим кулама налазе, нарочито ако се на време не затворе врата на кули заставом и тако онемогући да вода испод њих протиче.

У случају кад вода однесе коло или га поломи ваља саградити и подићи на место његово ново коло а то скупо стаје. По правилу сви деоничари дужни су учествовати у трошковима изградње и постављања новог кола сразмерно своје делу. Од тога правила се може одступити по договору и споразуму. Има случајева да понеки деоничар не жели да учествује у трошковима сразмерно своје досадашњем делу. Тада он добија мањи део у води са новоподигнутог кола него што је раније имао. Они који су платили вишак његових трошкова добијају сразмерно и вишак његове воде.

На овој реци подижу се две велике бране за хидроцентралне, једна у Горици а друга у Гранчареву. Један добар део земљишта уз Требишњицу потопиће вештачка језера. Са брана ће се разводити вода за натапање поља која се уз ову реку налазе. Тако ће престати потреба да се црпљење воде обавља старим уређајима а тиме и примена обичајног права о натапњу које се вековима стварало и одржавало. Ипак примена старог начина натапања и обичајног права неће сасвим ишчезнути у области Требиња. На изворима и притокама Требишњице и даље ће се односи о натапању земљишта у приватној својини решавати по старим правним обичајима. Дакле, уз новонастали систем одржаће се донекле и стари систем натапања и обичајно право које је са тим везано.

Др. Мехмед Беговић.

R É S U M É

Droit coutumier populaire concernant l'irrigation des terrains le long de la rivière de Trebišnjica et de ses affluents

La population de ces régions garde la tradition que les terrains situés le long de la rivière de Trebišnjica et de ces tributaires étaient irrigués depuis les temps immémoriaux et que des règles qui traitent cette matière se sont formées, depuis longtemps déjà, dans le droit coutumier populaire. Les coutumes juridiques qui règlent cette matière existaient même avant l'occupation de ces régions par les Turcs. La Turquie a reconnu la possibilité de régler les problèmes provenant de l'irrigation selon les coutumes juridiques locales. L'Autriche-Hongrie adopta la même attitude ainsi que l'ancienne Yougoslavie. Cette possibilité est reconnue même de nos jours.

L'irrigation est effectuée le plus souvent par les installations spéciales, dites «kolo» que les membres d'une phratrie (bratstvo) ou les propriétaires des terrains qui sont situés dans le territoire à irriguer construisent par des moyens communs et la travail en commun. Il se crée entre eux, de cette

façon, une espèce de communauté, une union qui a pour résultat une série de droits et d'obligations. Chaque associé peut utiliser l'eau que le »kolo« puise et verse de la façon déterminée par le contrat ou établie par la coutume. C'est la règle fondamentale.

Le droit d'irrigation ne dépend pas strictement du terrain possédé par l'associé. Chaque associé peut aliéner ce droit ensemble avec le terrain et il peut même céder une partie de ce droit même sans le terrain correspondant. Dans ce cas, il peut aliéner seulement le surplus d'eau à irriguer, donc cette partie qui reste en trop à l'associé après qu'il eut irrigué ses terrains.

О НЕКИМ СОЦИОЛОШКИМ ВИДОВИМА ДРУШТВЕНОГ САМОУПРАВЉАЊА*

Кад говорим о социолошким видовима самоуправљања, онда није у питању језичка грешка, која је иначе доста честа, него је тачно изражено оно што хоћу да кажем, тј. хоћу да говорим управо о социолошким видовима самоуправљања, оним, дакле, који произилазе из проучавања самоуправљања с гледишта социологије, а не о његовим друштвеним (социјалним) видовима. Чини ми се потребним да се о овим видовима говори, узимајући при том реч социолошки у њеном најужем смислу, управо зато што ми изгледа да се често под називом социолошког расправљања о самоуправљању расправља о нечем што нема везе са социологијом или, бар, нема тесне везе.

Разуме се, далеко смо од тога да можемо рећи како имамо једну социологију самоуправљања, ма и у најнеразвијенијем виду. Она тек треба да се створи и у правцу тог стварања једва да су учињени и први кораци. Да би се, пак, до ње дошло, нужно је расправити нека у правом смислу речи основна социолошка питања самоуправљања. Овде ће се покренути само три таква питања: социолошка природа самоуправљања, самоуправљачка јединица и обим или садржина самоуправљања.

I. Кад кажем да ћу говорити о социолошкој природи или суштини самоуправљања, онда под тим подразумевам покушај одређивања места самоуправљања у друштвеној целини схваћеној као скуп свих друштвених појава, тј. одређивања његове везе с најближим му основним друштвеним појавама. При том није реч о конкретно-историјском, односно генетичком разматрању појаве самоуправљања, него о њеном појмовном, тј. систематском разматрању — дакле, управо о утврђивању њеног места, не у развоју друштва, него у слици друштва, у систему друштвених појава. Ово треба имати на уму да би се избегле непотребне забуне.

Дакле, у коју врсту друштвених појава спада самоуправљање и у оквир којих појава је оно уоквирено? Одговор на ово питање, наравно, зависи пре свега од тога какав се став заузима према разврставању и, у

* Реферат на саветовању Југословенског удружења за социологију о друштвеном самоуправљању, одржан фебруара 1965. у Сплиту.